

**MEDRESE GELENEĞİ VE
MODERNLEŞME SÜRECİNDE
MEDRESELER**

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

التراث المدرسي الشرعي والمدارس الشرعية في مواجهة مسار الحداثة

**MADRASAH TRADITION AND
MADRASAHS IN THE PROCESS OF
MODERNIZATION**

KEVNETORA MEDRESEYÊ

û

**DI PÊVAJOYA MODERNBÛNÊ DE
REWŞA MEDRESEYAN**

5-7 Ekim / October 2012
Muş Alparslan Üniversitesi
Muş / TÜRKİYE

M.Ş.Ü. YAYINLARI -1-

1. cilt isbn: 978-605-5137-01-4

Kitap Adı

Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler

Editör

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Son Okumalar

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Dizgi

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Kapak Tasarım

Erdal YILDIZ

Baskı/Cilt

-1-

1. Baskı

Temmuz 2013, Muş

Bu eserin bütün hakları M.Ş.Ü' ye aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

Muş Alparslan Üniversitesi
Tel: 0436 213 00 59 – Fax: 0436 213 00 59
www.alparslan.edu.tr

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Medreselerde Islahat Tartışmaları

Yrd. Doç. Dr. Ercan UYANIK¹ Arş. Gör. İrfan Davut ÇAM²

ÖZET

Medrese sisteminde yaşanan problemlerin ilk tasvir ve tariflerini 16. yüzyılın son çeyreğinde yazılan tenkitlerde görmek mümkündür. Ancak gerek bu problemlerin giderilmesi ve gerekse de medrese içinde ıslahat yapılmasına yönelik çabalar uzun bir süre ihmal edilmiştir. Zira medrese sistemi, II. Meşrutiyet'e kadar, uzun bir süre dinimizden, hareketlilik ve yeniliklerden yoksun bir şekilde devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra imparatorlukta oluşan hürriyet ortamında ise; politikacılardan yazarlara, ulemeden entelektüellere kadar hemen herkes bu hususta yaşanan problemlere ilişkin düşünce ve önerilerini sunma imkânı bulmuştur. Bu konuda yaşanan tartışmalar, tartışanların siyasi-ideolojik tavırlarına göre şekillenmekteydi. Bu noktada, dini açık bir şekilde tenkid eden yazılarıyla ön plana çıkan Batıcılar; İctihat'ta yayınladıkları yazılarında medreselerin tamamen lağvedilmesi gerektiğini savunurken, Türkçüler medreselerin, içinde sadece din görevlilerinin yetiştirildiği dini-ruhânî bir eğitim kurumu haline dönüştürülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak medreselere en çok ilgi gösteren ve medreselerin ıslahını en çok destekleyen grup İslamcılar olmuştur. İslamcılar, medreselerin özgün yapısının korunarak ihya edilmesi ve modern bir eğitim kurumu haline getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla Meşrutiyet'in ilanı, ulema tarafından hem imparatorluğun yeniden dirilmesi hem de İslam yüksek okulları olan medreselerin iyileştirilmesi ve ıslahı için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, bu hürriyet ortamının

1 Dokuz Eylül Üniversitesi-Buca Eğitim Fakültesi.

2 Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun Eğitim Fakültesi.

oluşmasını olanaklı kılan İttihat ve Terakki Cemiyeti ulema tarafından "*Cemiyet-i Mübareke*" olarak addedilmiştir. *Sebil'ür Reşad*, *Beyân-ül Hak ve Sırât-ı Müstakim* gibi İslamcıların çıkardığı yayın organlarında medreselerin işlevleri ve önemi dile getirilmiş, geleneksel ve modern eğitimin uzlaştırılarak bir ıslahat hareketine girilmesi elzem olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada da, söz konusu dergilerde yaşanan medreseleri ıslah tartışmaları değerlendirilmiştir.

Discussions Of The Reformation In Madrasahs In The Second Constitutional Period

ABSTRACT

The first depictions and descriptions of the problems that occurred in the system of the madrasahs can be seen in the criticism which was written in the last quarter of the sixteenth century. However, both the elimination of that problems and also the efforts of reformation, which wanted to made in madrasahs, ignored very long time. On the other hand, system of the madrasahs has continued with somehow devoid of dynamism, activity and innovations for a long time. But in atmosphere of the liberty that developed out of the repromulgation of the Ottoman Constitution, almost every body from politicians to authors, from ulema to intellectuals found opportunity to present their opinions and suggestions about these problems. Discussions in this regard were shaped according to the political-ideological attitudes of the debaters. At this point, while westerners, who came to the forefront with their writings that criticized to the religion explicitly, suggested in their writings which published in the *İctihad* that madrasahs must be abolished completely, Turkists claimed that madrasahs should be transformed into an institution of the religious education in which only chaplains get trained. However, a group, who showed up most interest to madrasahs and most supported to reformation of the madrasahs, was undoubtedly islamists. Islamists also asserted that madrasahs ought to be ameliorated and transformed into an institution of the modern education by preserving their original structure. Therefore, the repromulgation of the Ottoman Constitution was considered by ulema as an opportunity for both revitalization of Ottoman Empire again and improvement and reformation of the madrasahs which were an islamic academies. In this context, the Committee of Union and Progress, which enabled to the atmosphere of the liberty, was deemed by ulema as a *Cemiyet-i Mübareke*. In this regard, in the journals such as *Sebil'ür Reşad*, *Beyân-ül Hak ve Sırât-ı Müstakim* that were published by Islamists, functions and importance of the madrasahs were expressed and an attempt-

ing of the reformation with reconciliation of traditional and modern education was indispensably voiced. In this study, discussions of the reformation in madrasahs that began in the journals mentioned above have been considered.

GİRİŞ

Islahat hareketleriyle devreye giren modern okullar ve nizami mahkemelerle eğitim ve hukuk sahalarında ikili yapılar oluşmuştur. Maarif, Adliye, Evkaf nazırlıklarının kurulmasıyla Şeyhülislamlık makamı ile bu yeni kurumlar arasında problemli ilişkiler ortaya çıkmıştır. Oldukça geniş ve henüz yeterince işlenmemiş bir alan olan ıslahat hareketleri ile ilmiye sınıfı ilişkilerinin içinde en önemli problemlerden biri de medreselerin ıslahı meselesidir³.

En parlak günlerini 16. yüzyılda yaşayan Osmanlı medreselerinin, aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren bozulmaya başladığı kabul edilmektedir. Nitekim medreselere yönelik ilk şikâyet ve tenkitlerle de 16. yüzyılda karşılaşılmalıdır. Bu tenkit sahiplerinden biri olan Gelibolulu Âli, medrese öğretiminin düzensizliğinden ve derslerin iltimasla müderris olan niteliksiz hocalarca verilmesinden şikâyet eder. Koçi Bey de, 16. yüzyılın sonlarında ilmi mevkiekin ehil olmayanlara verilmesi yüzünden Sahn Medreselerinin itibar kaybettiğini ifade eder. Katip Çelebi ise müspet bilimlerin medreselerde ihmal edilmesini eleştirmektedir⁴.

Bu tenkitler, daha ziyade zamanla meydana gelen medresenin iç işleyişindeki aksaklıkları gidermeye yöneliktir. Sistem olarak medreselerin eleştirilmesi ise Tanzimat sonrasında başlar. Bu dönemde özellikle Ali Suavi'nin Muhbir ve Ulum gazetelerinde ve Ziya Paşa'nın Hürriyet gazetesinde medreseye yönelik eleştirileri, Osmanlı kamuoyunda medreselerin imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki, medreselerin asrın ihtiyaçlarına cevap veremediği eleştirisinin haklılığı giderek herkesçe kabul edilir hale gelmiştir. 1868'de 15 medrese müderrisinin birlikte hazırlayarak medreselerin düzeltilmesi için yönetime sundukları raporu saymazsak uzun süre bu konuda bir girişimde bulunulmamıştır.

3 İsmail Kara, "Ulema - Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak / Muhalefete Katılmak I", Divan, Sayı 4, 1998, s. 15. İsmail Kara, İslâmcıların Siyasi Görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet, Cilt 1, İstanbul, 2001, s. 47.

4 Osmanlı medreselerinin gerileme sebeplerini eleştirel bir yaklaşımla ele alan bir çalışma için bakınız. Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, 1999, ss. 23-39.

1897 yılında yayınladığı “Medreselerin Islahı” adlı kitabında dönemin medreselerini ele alan Hoca Muhyiddin’in bu eseri medreseler için bir ıslahat projesi olarak kabul edilebilir⁵. Hoca Muhyiddin’in dikkate alınmayan bu ıslahat önerisi dışında, H. 1314’te (1896–97) İttihat ve Terakki’nin toplandığı bir merkez olan Cenevre’de basılan ve Tunalı Hilmi’nin, ulemayı Abdülhamit’e muhalefet etmeye çağıran hutbesi, daha sonra medresenin tartışılması konusunda ulemayı harekete geçiren bir unsur olmuştur⁶.

II. Abdülhamit tarafından 1892’de medreselilere askerlikten muaf tutulma ayrıcalığının tanınması ve askerlik görevinden kurtulmak isteyenlerin medreseleri doldurmasıyla had safhaya ulaşan yozlaşmadan dolayı medreseler, zamanın eğitim ihtiyaçlarına cevap veremiyordu. Tanzimat’tan beri düşünülen medrese kurumunun ıslah edilme zorunluluğu, 1908’deki tartışma ortamında gündemin başında yer alan konular arasındaydı. II. Meşrutiyet’in ilanı ile ulema, medreselerde köklü ıslah taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başladı ve bir ölçüde sundukları reform taslaklarını uygulamaya imkânına kavuştular.

1. Medreselerde Islahat Yapma Tartışmaları

Medrese kurumu, II. Meşrutiyet’in özgürlükçü ortamında en çok tartışılan konulardan biridir. Bu tartışmada medreselerin, genel durumu, organizasyonu, öğretimi ve öğretimin içeriğiyle birlikte medreselerin genel eğitim sistemi içindeki yeri de açıkça tartışılmıştır. Tartışmalar da tartışmayı yürütenlerin ideolojik tutumlarına göre şekillenmiştir⁷.

Batıcıların sert eleştirileri karşısında savunma yazıları yazan ulema sınıfının mensupları ve İslamcılar ile Türkçüler arasında yaşanan tartışma ortamında medreselerin ıslahı konusunda dönemin basınında hatırı sayılır miktarda yazı kaleme alınmıştır. Bu yazılardan biri, 1908 yılında Beyân-ül Hakk gazetesinde yayınlanan “Islah-ı Medâris” başlıklı makaledir. Makaleye imzasını “Müntesibin-i İlmiyeden Biri” olarak atan ulema sınıfından bir kişi, medreselerin, vaktiyle “menbâ-i ilim ve irfan” konumunda, devlet ve millete çok faydalı hizmetler etmeye muvaffak olan çok

5 Şeyh Ali Efendizade Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, İstanbul, 1314.

6 İsmail Kara, “Ulema-siyaset ilişkilerine dair metinler-II Ey Ulema! Bizim gibi konuş!” *Divan*, Sayı 7, 1999/2, ss. 65-66.

7 Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul, 1997, ss. 103 -104.

sayıda “erbâb-ı fazl ve kemâl” yetiştiren yer olduğunu ifade etmektedir. Ancak feyiz yeri ve saadet kaynağı olan medreselerin, zamanla önemini kaybettiğini, asker firarilerinin sığınağı ve tembellerin meskeni haline geldiğini ve bu esef verici durumun;

- 1- Tedris usulünün sağlam bir kaideye bağlanmaması,
- 2- Eğitimin, talebenin keyfine tabi’ olması ve talebenin tamamladığı dersten imtihan edilmemesi,
- 3- Beyt-ül malın masârif-i şer iyyesinden biri talebe iken tahsil esnasında talebenin maişetinin temin olunmaması,
- 4- Tahsilin 18 sene gibi gayet uzun bir müddet olması,
- 5- Talebelerin senenin yalnız altı ayında tedris ile meşgul olması ve geriye kalan sürede tembel bir halde bırakılması,
- 6- Yeni fenlerden talebenin tamamen mahrum bırakılması,
- 7- Zamanımızda öğrenilmesi çok gerekli olan yabancı dillerden hiçbirinin talebe tarafından öğrenilmemesi,
- 8- Bir fenden çeşitli kitaplar okutturularak vakit kaybedilmesi,
- 9- Muhtasar ve gerekli konuları kapsayan kitapların bir heyet-i ilmiye marifetiyle seçilerek bunlardan tedris edilmesinin zorunlu tutulmaması gibi nedenlerle ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

Medreselerin ciddi bir şekilde ıslahı hakkında ulemayı yazıyla fikir beyan etmeye davet eden bu ulema mensubu⁸, özellikle taşra ulemasından olup meb’us sıfatıyla hâlihazırda Dersaadet’te ve Mısır’daki Cami-ül Ezher’de bulunan “ashâb-ı fazl ve kemâlî ve talebe-i ulûmu” mütalaalarını beyana davet ederken bu konuda bir başlangıç yapmak için aşağıdaki önerilerini sıralayarak onları bu fikirleri tenkit etmeye çağırılmaktadır. Söz konusu ulema mensubunun ıslahat önerileri aşağıdaki gibidir:

1-Medreselerde şu dersler okutulmalıdır: Sarf ve Nahiv, Mantık, Âdâb, Aruz, Maânî, Beyân ve Bedî’, Kelâm, Hikmet-i Cedid, Usûl-ı Hâdis, Hâdis, Tefsir, Usûl-ı Fıkıh, Fıkıh, Farsî, El-sine-i Ecnebiye’den biri, Tarih, Ulûm-ı Riyâziye, Kitâbet-i Resmîye.

8 Müntesibin-i İlmiyeden Biri, “İslah-ı Medâris”, Beyân-ül Hakk, Numero:12, 27 Zilkâde 1326/8 Kanun-ı Evvel 1324/ 21 Aralık 1908, s. 250.

2- Medreseler fenlere göre taksim edilmeli ve dersler dersanelerde tedris olunmalıdır.

3- Medreselerde okutulacak bilimlere dair kitaplar bir heyet-i ilmiye tarafından seçilerek öğretimin bu kitaplardan yapılması zorunlu hale getirilmelidir.

4- Müderris olacak kişi bir heyet-i ilmiye tarafından seçilmelidir.

5- Medreselerde tedris edilen bilimlere dair kütüphaneler tesis kılınmalıdır.

6- Günde üç defa ve üç saat tedris olunmalıdır.

7- İmaretler ıslah edilerek evkaf ve maariften dahi yardım alınarak talebe iâşe olunmalı ve senede on ay devamlı tedrisat ile iştigal edilmelidir.

8- Talebeler tahsil ettikleri yabancı dilleri güzel ve doğru konuşmaya alıştırlınmalıdır.

9- Bir yüksek medrese kurularak mekteb-i nüvvâb ve hukuk-ı mülkiyede okunup da medreselerde okunmayan fenler ve kanunlar tedris edilmelidir.

10- Medrese eğitimini tamamlayanlar askerlikten muaf olacakları gibi okumak isteyenlerin diledikleri yüksek okula imtihansız girmeye hakları olmalıdır.

11- Yüksek medreselerden mezun olanlar yukarıda sayılan ayrıcalıklara sahip olmak yanında devletin şer'i ve mülki bütün memuriyetlerinde imtihansız kabul edilmelidir⁹.

21 Aralık 1908'de Beyân-ül Hakk gazetesinde çıkan medrese ıslahatı konusunda ulemayı fikir beyan etmeye çağıran makaleden cesaret alarak kaleme sarıldığını söyleyen diğer "Müntesibin-i İlmiyeden Biri" tarafından yazılan makalede, Müderrislerin yalnız uzmanı olduğu ilmi tedris etmek üzere tefrik edilmesi gerektiği ifade edilmektedir¹⁰. Daha sonra sırayla hangi derslerin okunması ve ne kadar okunması gerektiği uzun uzadıya açıklanarak ulema mensubu, medrese tahsil süresinin 12 sene olarak belirlenip Salı ve Cuma günleri iki ders ve bu günlerin dışındaki günlerde üç ders okunmak ve muntazaman on ay devam edilmek şartıyla söz konusu derslerin

9 Müntesibin-i İlmiyeden Biri, "İslah-ı Medâris", Beyân-ül Hakk, Numero:12, 27 Zilkâ'de 1326/ 8 Kanun-ı Evvel 1324/ 21 Aralık 1908, s. 251.

10 Müntesibin-i İlmiyeden Biri, «Mütalaa-i Mahsusa- Islâh-ı Medâris Hakkında», Beyân-ül Hakk, Numero:13, 4 Zilhicce 1326 / 15 Kanun-ı Evvel 1324/ 28 Aralık 1908, s. 274.

dağıtılması önerilmektedir. Aynı yazar; her dersin, uzmanı müderris tarafından dershanelerde veya her türlü gürültüden uzak özel bir yerde öğretilmesi ve tanzim edilen ders programında yalnız İngilizce veya Fransızca tahsilinin seçmeli olması gerektiğini belirtmektedir. Bu ulema mensubu, yazdıklarının hepsinin çok güzel öneriler olduğunu belirtmekte ancak talebeleri zorunlu ihtiyaçları giderme derdinden kurtaracak çare bulunmadıkça bunların kuru bir emelden ibaret kalacağını ifade etmektedir¹¹.

Beyân-ül Hakk gazetesinin 15. sayısında Bursa Mebusu Ömer Fevzi, gazetelerde, her taraftan ilmiye ve ilmiyenin meseleleri hakkında birçok makaleler, ıslâhnâmeler, tenkitler, tertipler yazıldığını belirtiyordu. Ömer Fevzi, medrese ıslahatına ilişkin yazı yazan fikir sahiplerinin ıslahat önerilerinde, icat ve yenileşme olmak üzere iki suretin ön plan çıktığını ifade ediyordu. Yeni bir şey icat etmenin şimdilik tatbik ve icrasının mümkün olmadığını savunan Ömer Fevzi, medreselerde tedrici bir ıslahat yapılması gerektiğini savunuyordu. Medreseden beklenen acil faydaların sağlanabilmesinin tepki uyandırmamaya bağlı olduğunu ve bu yüzden ıslahat konusunda yavaş hareket edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Medrese sistemini, her tarafı çürümüş, temel taşları sağlam tamamen kaldırılması zararlı, tamiri zaruri büyük bir binaya benzeten Ömer Fevzi, bu binanın tamir edilmemesi durumunda çöküp harap olacağını dile getiriyordu.¹²

Ayrıca öğretim tarzını birden bire bozmayarak lazım olan bazı fenleri camiler ve medreselerde okutmak ve her fenden diğer fenne imtihanla geçmek suretiyle yavaş yavaş ilerlemeye başlanırsa maksadın kolayca hâsıl olacağını ifade ediyordu. İlmi ilerlemenin birinci teşvikçisinin geçim olduğunu savunan Ömer Fevzi'ye göre; medrese talebelerinin iâşelerini temin etmek için hayır sahiplerinin vakıfları doğru kişilerce idare edilmeli, tahsil sırasında talebelerin geçim endişesinden sıyrılmaları sağlanmalıdır. Daha sonra talebenin gerekli dersleri alıp mezun olduğunda ne gibi işlerde çalışacağını ve eline dünyalık ne geçeceğini kesinlikle belirlemelidir. Eğer tahsilden sonra geçim açısından talebelere bir şey gösterilmezse bütün düzenlemeler neticesiz kalır. Mevcut medreselere belirli şartlar ve imtihanla kayıt ve kabul olunduktan sonra talebeye iâşe için belirli bir maaş verilmelidir. Gücü yetip kendi para-

11 Müntesibin-i İlmiyeden Biri, "Mütalaa-i Mahsusa- Islâh-ı Medâris Hakkında", Beyân-ül Hakk, Numero:13, 4 Zilhicce 1326 / 15 Kanun-ı Evvel 1324/ 28 Aralık 1908, s. 275- 276.

12 Bursa Meb'uslarından Ömer Fevzi, "Islah-ı Medâris", Beyân-ül Hakk, Numero:15, 18 Zilhicce 1326 / 29 Kanun-ı Evvel 1324/ 11 Ocak 1909, ss. 324- 325.

sıyla okuyacaklar her vakit medreseye girebilmelidir. Çıkış imtihanı mecbur olmalı, fakat talebe belli bir zamandan fazla medresede bırakılmamalıdır. Bir kaç derece üzere mezuniyet rûsûsü verilerek vazifeler ve mertebeler açıkça belirtmelidir. Devlet ve hükümetçe kabul ve ciddi himaye edilecek bir tarzda ulemadan naip, imam ve hatipler yetiştirmeye tevessül olunmalıdır.¹³

1909 yılında Sırat-ı Müstakim mecmuasında yayınlanan “Medreseler Kongresi” başlığıyla bir yazı yazan Tunalı Hilmi, “Osmanlı Müslüman Ulemasına Bir Davet” alt başlıklı “Onuncu Hutbe”de, “Pek düşmüşüzdür!...Biz, kongre fikrine yapışırsak pek çabuk kalkarız” diyerek medreselerin ıslahı için her yerde ve her düzeyde kongreler toplanmasını istiyordu.¹⁴

1910 yılının Temmuz ayında yine Sırat-ı Müstakim’de “Bir Müslüman” imzasıyla yayınlanan yazıda, ulemayı bir yıl önceki Sırat-ı Müstakim’in 54. sayısında çıkan Tunalı Hilmi’nin ulemaya, bir medreseler kongresi yapmaları tavsiyesinde bulunan makalesine bir kere göz atılması çağrısında bulunuyordu. Aynı yazıda, İzmir’de basılan Köylü gazetesinde çıkan “Bütün İslam Ulemâsına” başlıklı makalede, bir İslam uleması cemiyetinin tesisi tavsiyesinde bulunulduğunu ifade eden yazar, bazı istisnaları olmakla birlikte Osmanlı ulemasının diğer birkaç diyardakilerden epeyce geride olduğunu söylüyordu. Yazara göre; “bir gün evvel ilerleyebilmeleri ise yine fikrimizce medreselerimizin ıslahına bağlıdır. Medreselerin ıslahı ise hükümetçe ve meşihatça ne kadar gayret, himmet gösterilse yine ulemamızın ve gayr-i resmi olacak hizmetleriyle, gayretleriyle vücut bulacaktır. Ulemamızın gayretlerinin, himmetlerinin semeredâr olması da yine fikrimizce ne tek başlarına, ne de bulundukları yerlerde birer cemiyet bulundurarak çalışmalarıyla kabil olamayıp ancak bir araya yüz yüze gelmelerine, yani her sene bir kongre yapmalarına” bağlıdır.¹⁵

Meşrutiyet’ten sonra en önemli meselelerden biri olan medrese ıslahatı konusu gündemdeki yerini sürekli korumuştur. Bu konuda bazı küçük adımlar atılmasına rağmen zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte değildi. Bu durumu dikkate alan Meşihat makamı ise medrese programlarının zamanın ihtiyaçları doğrultusunda

13 Bursa Meb’uslarından Ömer Fevzi, “İslah-ı Medâris”, Beyân-ül Hakk, Numero:15, 18 Zilhicce 1326 / 29 Kanun-ı Evvel 1324/ 11 Ocak 1909, s. 325.

14 Tunalı Hilmi, “Medreseler Kongresi”, Sırat-ı Müstakim ,Sayı: 54, 1 Ramazan 1327/ 3 Eylül 1325 / 16 Eylül 1909, ss. 25-28.

15 Bir Müslüman, “Medreseler Kongresi”, Sırat-ı Müstakim, Sayı: 97, 1 Receb 1328 / 1 Temmuz 1326 / 14 Temmuz 1910, s. 326.

yeniden düzenlenmesi için bir komisyon oluşturmuştu. Meclis-i Maarif azasından Babanzade Naim Bey, İstanbul Mebusu Mustafa Asım, Aydın mebusu Abdullah, Karahisar-ı Sahib mebusu Kamil, Bayezid medreselerinden Şevket, Rasadhane-i Amire müdürü Fatin ve Kazanlı Halim Sabit efendilerden oluşan bu komisyon, ilk toplantısını 29 Aralık 1910 tarihinde gerçekleştirmişti. Bu toplantıda komisyon, daha sonraki günlerde haftada iki defa fetvahanede toplanarak medrese ıslahatını görüşme kararı almıştı¹⁶.

Alimcan İdrisi, bir an bile ertelenmesi caiz olmayan bu mesele için nitelikli kişilerden oluşan bir komisyon seçtiği için Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye teşekkür ediyordu. Ancak Alimcan İdrisi, bu kadar mühim bir ıslah programını tanzim için yedi kişinin yetersiz olacağını, bu komisyonun üye sayısının en az otuz kişiden oluşması gerektiğini ifade ediyordu. İstanbul'dan Mahmud Esat, İsmail Hakkı gibi kişilerle birlikte Mısır, Fas, Hindistan ulemasından ıslahın lüzumunu takdir eden seçkinler ile Kazan ulemasından Alimcan El-Barudî, Musa Bigiyef gibi Şark'ın bütün ilmi müesseselerini tetkik ve teftiş edenler de teşvik edilmeliydi. Bu meyanda, Şam ve Prut vesaire gibi kendi vilayetlerimizin ulemasını da unutmamak icap ediyordu. Böylece İslam' ın faziletli pek çok ulemasının iştirakiyle yapılabilecek programın geniş ve daha faydalı olacağını savunuyordu¹⁷.

Alimcan İdrisi'ye göre; medreselerin ıslahında ilk olarak nazara alınması gereken şeyin medreselerin tamamında olmazsa bile medreselerin esasen tâlî ve âli namlarıyla ikiye ayrılarak âli kısmında öğretimin Arapça olması meselesidir¹⁸. Alimcan İdrisi, bir hafta sonraki aynı konudaki yazısında ıslah olunacak medreselerde okunması elzem olan ilimlerin neler olması gerektiği üzerinde duruyordu¹⁹.

Hemedanîzade Ali Naci, "Softalar ve Medreseler" başlıklı risalede, medreseleri ve ulemayı hayli sert şekilde eleştirmekteydi. Ali Naci, mevcut medreseler ve orada yetişenlerle ilgili bilgi verdikten sonra Hristiyan ulemasından ve çalışmalarından bahsediyordu. Meşrutiyetin getirdiklerinin sadece sözde kaldığını ve ilmen ve şeklen

16 "İslah-ı Medaris", Tanin, Sayı: 834, 28 Zilhicce 1328 / 17 Kânunuevvel 1326 / 30 Kânunuevvel 1910, s. 2.

17 Alimcan İdrisi, "İslah-ı Medâris Hakkında", Sırat-ı Müstakim, Sayı: 122, 4 Muharrem 1329 / 23 Kanun-i Evvel 1326 / 5 Ocak 1911, ss. 293-294.

18 Alimcan İdrisi, "İslah-ı Medâris Hakkında", Sırat-ı Müstakim, Sayı: 122, 4 Muharrem 1329 / 23 Kanun-i Evvel 1326 / 5 Ocak 1911, s. 294.

19 Alimcan İdrisi, "İslah-ı Medâris Hakkında", Sırat-ı Müstakim, Sayı: 123, 11 Muharrem 1329 / 30 Kanun-i Evvel 1326 / 12 Ocak 1911, s. 310-311.

hiçbir değişikliğin olmadığından yakınıyor ve medreselerin durumunu değerlendiriyordu. Medreselerin kasvetli ve çalışmaya uygun olmayan ortamından bahsediyor, ayrıca Katolik mektep ve medreselerindeki gelişmişliğe rağmen bizim medresele-
rimizin iyileştirmesi için bir şey yapılmadığını ifade ederek softaların cehaletini ve yeni bilgilere duyulan ihtiyacı dile getiriyordu²⁰.

Abdullah Cevdet, *İctihad* dergisinde yayınlanan "Softalığa Dair"²¹ başlıklı makalesinde; medrese ve medreselileri ağır bir şekilde eleştirirken en sert batıcılarından biri olan Kılıczade Hakkı Bey ise medreseye savaş açtığını ilan etmekteydi²².

Hafız Eşrefefendizade Şevketi, 1913 yılında yazdığı "Medaris-i İslâmiye Islahat Programı" adlı eserinde, "medaris-i ilmiyenin ıslahı demek, okutulan derslerin, tahsil ile meşgul olan müderrislerin, tedris-i ulum eden müderrislerin; bunların zaman ve mekân tayininin nevakısını ikmal ile maksadını terakkiyat-ı hazıraya muvafık bir tarzda ifaya elverişli bir hale getirmek demektir" diyordu²³.

Medrese ıslahatı konusunda bir program niteliğinde olan bu eseriyle, dönemin yöneticileri üzerinde tesir bırakan Şevketi'nin burada ileri sürdüğü fikirlerin daha sonraki ıslahat hareketlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Mesleki ihtisaslaşmanın gereği ve önemi üzerinde duran Şevketi'ye göre; belirli bir zamandan sonra Osmanlılarda meslekî ihtisaslaşmaya gereken önem verilmemiştir. Şevketi, yapılacak ıslahat doğrultusunda yeni medrese binalarının yapılmasının bir zorunluluk haline geleceğini belirtmiştir. Yeni medrese binalarının yapımının zaman alacağını ve mali açıdan bir külfet oluşturacağını göz önünde bulunduran Şevketi'ye göre; büyük camilere yakın medreseler yüksek dereceli medrese talebelerine ayrılmalıydı. Diğer medreseler de orta dereceli medrese talebelerine tahsis edilmeliydi. Orta dereceli medrese binalarına ayrılan binaların her biri bir veya birkaç sınıf olarak kabul edilecek, bunların birbirine uzak olmaları halinde her bir sınıf başka semtlerde olabilecekti. Şevketi, yükseköğretimin ihtisası gerektirdiği için oldukça masraflı olacağını belirttikten sonra, bu yüksek dereceli medrese binalarının şehrin kenarında değil, her talebenin ulaşım bakımından rahatça ulaşabileceği merkezlerde tesis edilmesini

20 Hemedanizade Ali Naci, *Softalar ve Medreseler: Bugünkü Softalıktan, Medaris-i İslâmiye'nin İnhitatından Bahistir*, İstanbul, İttihat Kütüphanesi, t.y.

21 Abdullah Cevdet, "Softalığa Dair", *İctihad*, 60 (1329), s. 1303-1306.

22 Kılıczade Hakkı, "Softalığa ve Dervişliğe İlan-ı Harb" *İctihad*, 58 (1329), ss. 1277-1281.

23 Hafız Eşrefefendizade Şevketi, *Medaris-i İslâmiye Islahat Programı*, İstanbul: Harbet Matbaası, 1329, s.7.

talep etmiştir²⁴.

1913 yılında çıkan, yazı kadrosunu medrese müntesiplerinin oluşturduğu Medrese İ'tikadları Dergisi, medrese ve medreselilere -özellikle İçtihad dergisi- yöneltilecek eleştirilere cevap vermek için çıkarılmıştır. Medrese İ'tikadlarında çıkan yazılarda, medreselerin yetersiz yönlerini sert şekilde eleştiren medreseli yazarlar, bu kurumlarda köklü değişiklikler yapılmasını istemekteydiler. Medreselerin toplumun en önemli kurumu olduğunu savunan yazarlar, eğer medreseler çağın gereklerine uygun şekilde ıslah edilirse birçok bozukluğun düzeleceğini düşünüyordular²⁵.

2. Medreselerde Islahat Yapma Girişimleri Ve Uygulamaları

Şubat 1910'da "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi" çıkarılarak tüm medrese öğrenimini 12 yılda tamamlama zorunluluğu getirildi²⁶. Medrese programına, medreselerde öteden beri okutulan Arapça ve din derslerinin yanında Hesap, Hende-se, Matematik, Geometri, Fizik, Kimya, Astronomi, Kozmografya, Tarih, Coğrafya, Farsça gibi derslerin de yer alması sağlandı²⁷.

1913 yılında "Medresetü'l-Kuzat Nizamnamesi" yayınlanarak Medresetü'l-Kuzat Meşihat'a bağlanmış ve bir giriş sınavı konmuştur. Ders programında şer'i mahkemelerin yetki alanlarına giren konular yanında Arazi, Ticaret, İcra, Ceza ve İdare Hukuku dersleri de yer almış, şer'i mahkeme hâkimlerinin yetişeceği okulun ders programı Hukuk Mektebine yaklaştırılmıştır²⁸.

1914'te de Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendinin çabalarıyla "İslah-ı Medaris Nizamnamesi" çıkarılarak İstanbul medreseleri Dar-ül Hilafet-ül Âliyye Medresesi adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu medrese Tali Kısım-ı Evvel, Kısım-ı Sani ve Kısım-ı Ali ve her kısmın süresi dört yıl olmak üzere üçe ayrıldı. Şeyhülislam Hayri Efendi bu düzenlemeyle, meslek derslerini daha düzenli okutmayı, müspet bilim derslerine de yer vererek medreseleri, Maarif Nezareti okullarına benzetmeyi dü-

24 Şevketi, a.g.e., s. 61.

25 Mustafa Gündüz, "Ahmed Şirani ve Medreseleri Hem Eleştiren Hem de Savunan Dergisi: 'Medrese İ'tikadları' (İndeks ve Yazı Özetleri)", Folklor-Edebiyat, Ankara, 2006, Sayı: 47, ss. 97 -131.

26 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye kadar), İstanbul, 1997, ss. 246-247.

27 Hüseyin Hatemi, "19.Yüzyılda Medreseler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. 2, ss. 505-510.

28 Hatemi, a.g.m., ss. 504-510.

şünmüştür. Programa, Batı yabancı dilleri, Farsça, Tarih, Coğrafya, Heyet, Mekanik, Müsellesat, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Hıfzısıhha, Usul-u Defteri, İlm-i İçtima, İlm-i Nefs, Felsefe, Malumat-ı İktisadiye ve Maliye gibi dersler konmuştur²⁹.

1916 yılında Musa Kazım Efendi Şeyhülislamlığa geçince, Islah-ı Medaris Nizamnamesinin 13. maddesini değiştirerek İstanbul Medresesinin âli kısmından mezun olanların müderris unvanı almaları engellendi. Böylece bu medresenin verdiği eğitim lisans düzeyine denk sayılacaktı³⁰.

1917 yılında, 1914'teki Islah-ı Medaris Nizamnamesinin yerine "Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun" çıkarıldı. Bu kanunun 2. maddesinde; "*Osmanlı Ülkesinde bulunan bütün medreselerin Makam-ı Meşihat'a merbut olduğu, yeni medrese açma yetkisinin de bu makamda bulunduğu*" belirtiliyordu³¹. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından çıkarılan bu nizamnameyle 1914'teki ıslah doğrultusunda medreselerde yeni düzenlemeler yapılmış, Dar-ül Hilafe-t'il Âliye Medresesinin üzerinde Medrese-i Süleymaniye adında bir kurum oluşturulmuştur³².

SONUÇ

Medrese kurumu, yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin eğitim ve hukuk alanında ihtiyaç duyduğu personeli yetiştirmişti. 19. yüzyılda hızlanan batılılaşmayla birlikte devlete gerekli personeli yetiştirmek için modern okullar kurulmuştur. Bu okullar medreselerin aleyhine yayılıp gelişmişlerdir. İlmiye sınıfı ve medreselilerle açıkça mücadele etmeyi göze alamayan Osmanlı reformcuları, ilmiye sınıfının ve medreselerin dışında modern eğitimi örgütleyip, laik bir bürokrasi yetiştirmişlerdir. Bu laik bürokrasi, modernleşmeyle toplum hayatındaki etkisini arttırdıkça ilmiye sınıfı kenarda kalmıştır. Devlet, mevcut medreseleri geliştirmek ya da Batılı sisteme adapte etmek yerine, paralel bir sistem oluşturma arayışına girmiştir.

Yüzyıllarca kendi kaderleriyle baş başa bırakılan medreselerde ıslahat yapma düşüncesi II. Meşrutiyetin nispeten özgürlükçü ortamında gündeme gelmiştir. II. Meşrutiyet basınında Batıcıların sert eleştirileri karşısında savunma yazıları yazan ulema

29 Akyüz, a.g.e., s.247, Hatemi, a.g.m., s.505-506.

30 Hatemi, a.g.m., s.507.

31 Hatemi, a.g.m., s.507.

32 Hatemi, a.g.m., s. 507.

sınıfının mensupları ve İslamcılar ile Türkçüler arasında yaşanan tartışma ortamında medreselerin ıslahı konusunda döneminin basınında hatırı sayılır miktarda yazı kaleme alınmıştır. Bazıları bu kurumun asla ıslah edilemeyeceğini, bundan dolayı bu kurumun ve kurumun temsil ettiği zihniyetin ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürerken, diğer taraftan bazıları da medreselerin zamanın şartlarına göre ıslah edildiği takdirde eski formuna kavuşabileceğini savunmuştur.

İncelenen yazılarda, eğitim kurumu olarak medrese ile ilgili tartışmaların temelinde, ideolojik düşünce farklılıklarının yer aldığı görülmektedir. Batıcılar, medreselerin asla ıslah edilemeyeceğini, bundan dolayı bu kurumun ve kurumun temsil ettiği zihniyetin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Medreselerin ıslah edilmesinin bir zorunluluk olduğunu savunan ilmiye mensupları ve İslamcılar ise medreselerin zamanın şartlarına göre ıslah edildiği takdirde güçlü bir konuma kavuşabileceğini savunuyorlardı. Türkçüler de medreseyi, toplumun din adamı ihtiyacını karşılayacak bir eğitim kurumu olarak görüyorlardı.

Medreselerin ıslah edilerek yeniden sistemin merkezine taşınmasını isteyen medrese öğrencileri, müderrisler ve ulema sınıfının diğer mensupları, bu konuya en çok ilgi gösteren kesimdi. Bu kesim, medreselerde fizik, astronomi, kimya, geometri, coğrafya gibi yeni derslerin okutulmasını ve böylelikle medrese sisteminin üniversiteye dönüştürülmesini istiyorlardı. Bu konuda çokça yazı yazan bu kesim, konuyu sürekli gündemde tutmayı başararak hükümetin bu konuda adım atmasını sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- 1- Akyüz, Yahya,[1997], *Türk Eğitim Tarihi [Başlangıçtan 1997'ye kadar]*, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- 2- Bir Müslüman, [1328], "Medreseler Kongresi", Sırat-ı Müstakim, No. 97.
- 3- Fevzi Ömer, [1324], "Islah-ı Medâris", Beyân-ül Hakk, No.15.
- 4- Gündüz, Mustafa,[2006], "Ahmed Şirani ve Medreseleri Hem Eleştiren Hem de Savunan Dergisi: 'Medrese İ'tikadları', (İndeks ve Yazı Özetleri)" Ankara, Folklor-Edebiyat.
- 5- Hakkı, Kılıçzâde, [1329], "Softalığa ve Dervişliğe İlan-ı Harb" İctihad, No.58.
- 6- Hatemi, Hüseyin, [1985], "19.Yüzyılda Medreseler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. 2, İstanbul, İletişim Yayınları.

- 7- Hemedanîzade, Ali Naci, [1913-28] Softalar ve Medreseler: Bugünkü Softalıktan, Medaris-i İslâmiye'nin İnhitatından Bahistir, İstanbul, İttihat Kütüphanesi-Necm-i İstikbâl Matbaası.
- 8- Hilmi, Tunalı, [1325], "Medreseler Kongresi", Sırat-ı Müstakim, No.54.
- 9- "İslah-ı Medaris", [1328], Tanin, No.834.
- 10- İdrisi, Alimcan, [1326], "İslah-ı Medâris Hakkında", Sırat-ı Müstakim, No. 122.
- 11- , [1326], "İslah-ı Medâris Hakkında", Sırat-ı Müstakim, No.123.
- 12- Kara, İsmail, [1998], Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak / Muhalefete Katılmak I", Divan, Sayı: 4.
- 13- , [1999], "Ulema-siyaset ilişkilerine dair metinler-II Ey Ulema! Bizim gibi konuş!", Divan, Sayı 7.
- 14- , [2001], İslâmcıların Siyasi Görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet, Cilt 1, İstanbul, Der-gah Yayınları.
- 15- Karlıdağ, Abdullah Cevdet, [1329], "Softalığa Dair" İçtihad, No. 60 .
- 16- Müntesibin-i İlmiyeden Biri, [1326], İslah-ı Medâris", Beyân-ül Hakk, No.12.
- 17- Müntesibin-i İlmiyeden Biri, [1326], "Mütalaa-i Mahsusa- Islâh-ı Medâris Hakkın-da", Beyân-ül Hakk, No.13.
- 18- Sarıkaya, Yaşar, [1997], Medreseler ve Modernleşme, İstanbul, İz Yayıncılık.
- 19- , [1999], "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendir-me Denemesi", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3.
- 20- Şevketi, Hafız Eşrefendizade, [1329], Medaris-i İslâmiye Islahat Programı, İstan-bul: Harbet Matbaası.
- 21- Şeyh Ali Efendizade, Hoca Muhyiddin, [1314], Medreselerin Islahı, İstanbul.